

Березовська Л. І. кандидат психологічних наук, доцент,
Національний університет «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-5972-7883>

Ямчук Т. Ю. кандидат психологічних наук,
Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0003-0392-2249>

ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Статтю присвячено висвітленню процесу ресоціалізації підлітків з девіантною поведінкою, окреслено основні аспекти девіантної поведінки як соціально-психологічної проблеми, висвітлено підходи до класифікації девіантної поведінки. Виокремлено основні фактори, що зумовлюють розвиток девіантних форм поведінки: соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-культурні, психологічні, біологічні. Аналізуються та систематизуються різноманітні погляди до визначення поняття «ресоціалізація», конкретизуються психологічні механізми ресоціалізації підлітків з девіантною поведінкою. Розглянуто методи та форми впливу у роботі з девіантними підлітками у процесі ресоціалізації.

Ключові слова: девіантна поведінка; делінквентна поведінка; асоціальна поведінка; соціалізація; ресоціалізація.

Постановка проблеми. Проблема ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою займаються різні фахівці, в тому числі педагоги, соціологи, юристи, медики, психологи. Сьогодні інтерес до девіантної поведінки вагомий, оскільки вона набуває значного розповсюдження, особливо серед неповнолітніх і молоді. Дослідження свідчать, що девіантна поведінка неповнолітніх у більшості випадків переростає у кримінальну поведінку і становить загрозу для цілісності особистості неповнолітніх, так і для оточуючих їх людей. Спираючись на результати соціологічних досліджень та аналіз останніх публікацій за проблематикою можна виокремити нові види девіантних проявів серед неповнолітніх (торгівля наркотиками, «кібербулінг»).

Актуальність даної теми полягає в тому, що перспективним і дієвим напрямком роботи з девіантними громадянами має бути ефективно організована корекційно-розвивальна робота з ресоціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти девіантної поведінки перебували в контексті наукових інтересів соціологів, психологів, педагогів,

медиків, юристів, представників різних шкіл і течій. Виокремлюють кілька напрямів дослідження: сутність і механізми соціальної дезадаптації, реадaptaції, асоціалізації та ресоціалізації підлітків (Г. Аванесов, Б. Алмазов, С. Белічева, В. Бочарова, А. Суханов та ін.); сутність і закономірності виховання підлітків з девіантної поведінкою (А. Белкін, Л. Зюбин, В. Крутецький, В. Шевчук та ін.); вивчення соціально-педагогічних чинників виникнення відхилень у поведінці підлітків (Б. Алмазов, Р. Дабагян, Е. Костяшкин, Г. Медведєв та ін.); попередження відхилень у поведінці підлітків (Є. Антипова, В. Гуров, І. Козубовська, Ю. Юричка та ін.); перевиховання підлітків девіантної поведінки в спеціальних виховних закладах (В. Деєв, В. Литвинков, М. Стурова, Г. Уманов та ін.); зміст і методика роботи з підлітками девіантної поведінки (Л. Керимов, Л. Новиков, В. Лутанський та ін.); виявлення медико-психічної специфіки девіантної поведінки (С. Алексєєв, М. Алемаскін, С. Бадмаєв, Є. Гороховський та ін.).

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні психологічних механізмів,

Питання психології

методів та форм впливу у процесі ресоціалізації підлітків з девіантною поведінкою.

Методи дослідження. Методи теоретичного дослідження (аналіз, синтез, аналогія).

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи девіантну поведінку, необхідно проаналізувати термінологію. Термін «девіації» має латинське походження (від лат. *deviatio* – відхилення), та як науковий термін використовується для позначення певних відхилень. Девіантна поведінка – поведінка, що відхиляється від критеріїв суспільної норми. Сформувалось також загальнонаукове розуміння девіантної поведінки неповнолітніх громадян, що базується на визначенні «поведінка, яка відхиляється від норм, є результатом несприятливого психосоціального розвитку та порушень процесу соціалізації, що виражається в різних формах девіацій».

Ми солідарні з вченими, які серед основних факторів, що зумовлюють розвиток девіантних форм поведінки виокремлюють: соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-культурні, психологічні, біологічні.

Існує безліч поглядів та класифікацій девіантної поведінки. Так, Н. Толстих стверджує, що розглядаючи поведінку з критерію відповідності нормі - відхилення можуть бути позитивними (обдарованість) і негативними (аморальні вчинки). А. Личко, ввів в практику підліткової психіатрії поняття «делінквентність», обмежив ним дрібні антигромадські дії, що не тягнуть за собою кримінальної відповідальності. В. Ковальов вказує, що делінквентна поведінка є злочинною поведінкою. І. Кон трактує девіантів як особистостей, чия поведінка характеризується психопатологічними, протиправними та злочинними особливостями. Ф. Патакі, класифікуючи поведінку, що визначається аномаліями, до «ядра» девіантної поведінки зараховує: злочинність, алкоголізм, наркоманію, самогубство.

В. Ковальов пропонує більш широкий підхід, намагаючись завдяки введенню у класифікацію трьох важливих критеріїв охопити майже всі види девіантної поведінки. Дослідник виокремлює:

- за соціально-психологічними ознаками поведінки: антидисциплінарну, асоціальну, протиправну, аутоагресивну;

- за клінікопсихопатологічними ознаками поведінки: патологічні девіації, непатологічні девіації;

- за особистісно-динамічними ознаками поведінки: «реакції», «розвитку», «стани» [5].

Науковці класифікують відхилення корисливого, агресивного і соціально-пасивного типу, а також етапи розвитку асоціальної поведінки: несхвалювана поведінка, засуджувана поведінка, девіантна поведінка, делінквентна поведінка, деструктивна поведінка [2; 5; 6].

До соціально-психологічних характеристик підлітків з девіантною поведінкою як специфічної соціальної групи дослідники відносять: підвищену тривожність, жорстокість, агресивність, конфліктність та ін, які приймають стійкий характер звичайно в процесі стихійно-групового спілкування, що складається в різного роду компаніях. Соціально-психологічний мікроклімат групи робить вирішальний вплив на формування поведінкової стратегії підлітка, на виникнення смислових бар'єрів у взаєминах з дорослими. Адже, основною причиною формування соціально-дезадаптивної поведінки підлітків є фрустрація трьох основних соціальних потреб: у самоповазі, у визнанні значущих дорослих, у визнанні однолітками.

Основними процесами в генезисі й профілактиці девіантної поведінки є соціалізація і ресоціалізація. Причому ресоціалізація уявляється вторинним процесом відносно соціалізації.

У літературі соціалізація визначається як процес формування особистості в певних соціальних умовах, процес засвоєння людиною соціального досвіду, який вона

Питання психології

трансформує у власні цінності й орієнтації, вибірково включає у свою систему поведінки ті норми й шаблони, які прийняті в суспільстві або групі. Процес соціалізації може бути розділений на успішну і не успішну соціалізацію в залежності від ступеня засвоєння й активного застосування норм і вимог суспільства. У широкому розумінні під соціалізацією розуміють процес «вростання» людини в соціум, оволодіння нею нормами, цінностями, звичаями, традиціями конкретного суспільства. Але в процесі соціалізації, крім норм і цінностей, індивід засвоює також й різноманітні соціальні ролі, яких потребує суспільство, до якого належить індивід.

У процесі соціалізації та соціальної адаптації людина не лише засвоює досвід й опановує навички соціальної поведінки, а й набуває власної індивідуальності складним шляхом. Набутий соціальний досвід не лише складає основу процесу соціалізації і суб'єктивно засвоюється, а й активно переробляється, перетворюючись на джерело індивідуалізації особистості.

Порушення формування психологічної та соціальної компетенції і породжує поведінкові девіації підлітків. Тому поява девіантної поведінки підлітків зумовлена соціальними умовами існування, що знижують його адаптивні можливості у мотиваційній сфері, ціннісних орієнтаціях, особливостях емоційно-вольової та інтелектуальної сферах [4].

У соціальній психології ресоціалізація розглядається як процес засвоєння нових ролей і цінностей, які замінюють асоціальні. Ресоціалізація – поняття багатоманітне в плані його розуміння.

Цікавою в цьому контексті є думка Ю. Жульова щодо необхідності враховувати значення префікса «ре», що дозволяє розуміти ресоціалізацію як «відновлення чи повторність дії» і як «протидія» асоціальної деградації особистості [6].

Л.І. Казміренко розглядає поняття ресоціалізації з позиції психології як систему заходів протидії десоціалізації особистості, а з іншого боку – процес

повторного внутрішнього пристосування до життя в суспільстві

Дослідник Н. Смелзер, ре соціалізацією розглядає як засвоєння нових цінностей, ролей, навичок замість попередніх, що не засвоїлись або застаріли. Психологи називають це процесом повторного входження колишнього девіанта в систему уявлень про цінності, що існують у суспільстві. Потреба в ре соціалізації виникає тоді, коли людина після тривалої перерви у виконанні певної ролі повертається до її виконання, але вже в нових обставинах.

Процес ресоціалізації довготривалий, багатоаспектний та включає такі етапи:

1. Початкова ресоціалізація – передбачає руйнування стереотипів девіантів, виконується

цільова функція ресоціалізації, яка здійснює можливість зміни поведінки девіантна на соціально позитивну, котра підтримується суспільством.

2. Часткова ресоціалізація – допускає можливість рецидивів девіантної поведінки, які виникають унаслідок стереотипів та інерції думки найближчого довкілля девіанта.

3. Повна ресоціалізація – це завершений процес формування позитивної самосвідомості, соціально зорієнтованої поведінки, здатності до самоаналізу та самовиховання [1].

У колективній монографії, підготовленій науковцями лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, розглядаються психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища через аналіз особливостей їх функціонування на прикладі образу Я, ціннісно-сислової сфери, рефлексії, емпатії, саморегуляції, емоційної сфери [4].

Дослідники виокремлюють методи та форми впливу у роботі з девіантними підлітками: виховні заходи, заохочення, переконання, навіювання, психотренінг, психологічне консультування, психотерапія.

Питання психології

Максимова Н., зазначає, що основною умовою адаптації є включення девіанта у нову систему стосунків та зміни його світосприйняття. Це в свою чергу стане поштовхом до нового ставлення до себе, що є психологічним підґрунтям процесу соціальної адаптації

Включення механізмів ресоціалізації передбачає застосування корекційно-розвивальної роботи, яка передбачає нейтралізацію асоціальних установок, уявлень, цінностей, мотивів, стереотипів поведінки й формування нових, соціально прийнятних. Психологічні механізми ресоціалізації спрямовані на соціальну, педагогічну та психологічну корекцію девіантної поведінки.

Корекційно-розвивальна робота з девіантними підлітками вкрай ускладнена через те, що вони часто не усвідомлюють необхідність вирішення своїх внутріособистісних і навіть міжособистісних конфліктів, а то й взагалі вважають, що в них цих конфліктів немає.

Проблема зміни соціальної ситуації розвитку дитини, окрім багатоаспектності, має ще одне ускладнення — етичне, оскільки пов'язана з втручанням у життя родини. Без позитивних змін соціальної ситуації розвитку ресоціалізація неможлива. Процес ресоціалізації неповнолітніх громадян, що базуються на психологічних механізмах ресоціалізації потребує створення належного виховного середовища.

Ресоціалізація, механізмом якої є соціально-психологічна корекція доцільно здійснювати відповідно до типу соціальної дезадаптації. На думку української дослідниці А. Грись як один з механізмів ресоціалізації девіантів є трансформація образу Я. Образ Я соціально дезадаптованих неповнолітніх — ключова психоструктура навколо якої обертаються різного роду взаємозв'язки — пошук і відновлення яких у процесі ресоціалізації є головним завданням психолога.

Психологічні механізми функціонування образу Я соціально

дезадаптованих неповнолітніх громадян, які необхідно розуміти психологу для успішної роботи з цим контингентом: усвідомлення множинності Я клієнта, рівень розвиненості Я, ступінь злиття з іншими, відслідковування динамічності структури Я, співвідношення між собою травмованих та уцілілих (здорових) частин Я, які виступають основними психологічними механізмами ресоціалізації осіб із девіантною поведінкою.

Важливим етапом у процесі ресоціалізації є формування ціннісних орієнтацій девіантів, С. Єфименко виокремлює психолого-педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій: психологічні; комунікативні.

Дослідники вважають, що перший психологічний механізм, що забезпечує формування настановлень це — інтеріоризація. Засвоєння цінностей відбувається також за допомогою іншого процесу, саме — ідентифікації. Наступний психологічний механізм, що розглядається як запорука формування ціннісних орієнтацій — це інтерналізація.

Важливо також звернути увагу, що соціальна дезадаптація підлітків обумовлена системою внутрішніх детермінант, серед яких — мотиви, особистісні настанови та ціннісні і життєві орієнтації підлітків із девіантною поведінкою. Отже, одним із механізмів ресоціалізації підлітків із девіантною поведінкою в умовах системних суспільних змін є соціально спрямована мотивація досягнення успіху.

У психолого-педагогічній літературі розглядають соціалізацію, десоціалізацію, ресоціалізацію, соціальну адаптацію та соціальний контроль як механізми соціальної взаємодії особистості та суспільства.

В. Вілюнас виділяє в якості чинників розвитку мотивації людини виховні впливи, які виходять з найближчого оточення, а фактором дисгармонійного розвитку — неблагополуччя сім'ї. Важливий вплив на формування соціально-пізнавальної мотивації підлітка має інтимно-особистісне

Питання психології

спілкування з однолітками, що є провідною діяльністю цього вікового періоду.

Отже, формування у підлітка внутрішньої мотивації до змін, передбачає дотримання ряду положень: мотивація до змін має бути внутрішньою, а не зовнішньою; агресивне переконання є неефективним у процесі розв'язання сумнівів і протиріч, що виникають у особи з проблемною поведінкою; особа має усвідомлювати наявність протиріч у своєму ставленні до проблеми; стиль спілкування має бути спокійним і дипломатичним; готовність до змін не виникає сама собою, а є результатом особистісних переживань; партнерські стосунки можуть допомогти людині досягти бажаних змін.

До мотиваційних стимулів укріплення ефективності соціально-позитивної поведінки науковці відносять – прямі неімперативні форми впливу, навіювання, маніпуляція, мотивація, що викликана привабливістю об'єкта, інколи прямі імперативні форми впливу.

Досліджуючи девіантних підлітків, науковці акцентують увагу на низькому рівні здатності до рефлексії. Відсутність рефлексивності знімає з девіанта суб'єкту відповідальність за все, що з ним відбувається. Рефлексія виступає провідним механізмом адаптації, смисловим наповненням самоусвідомлення, самовизначення і самоконтролю особистості.

А. В. Карповим рефлексія розуміється як синтетична психічна реальність, яка є одночасно процесом, властивістю та станом, притаманним лише людині, і стан усвідомлення будь чого, і процес репрезентації психіки свого власного змісту.

Головна адаптивна функція рефлексії полягає у створенні уявлень про чіткість меж власного «Я» в навколишньому світі, про свою унікальність і самооцінку, про неможливість ототожнення власного «Я» з іншим «Я», або подією, що відбувається. Рефлексія, необхідна, зокрема, для усвідомлення особою себе в новій ролі, усвідомлення в собі властивостей і якостей,

які з'явилися або перетворилися, усвідомлення змін «Я», є пусковим механізмом всіх її складових процесів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Змістовний аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми дозволив визначити основні поняття, розглянути ідеї фахівців (педагогів, психологів, соціологів і т. ін.) з досліджуваного питання, проаналізувати сучасний підхід до розуміння девіантної поведінки, виокремити методи та форми впливу у роботі з девіантними підлітками у процесі ресоціалізації. У дослідженні розглядаємо девіантну поведінку підлітків як таку, що відхиляється від прийнятих у суспільстві соціально-моральних норм і цінностей, виявляється в соціально неприйнятних способах самоствердження й ускладнює процеси саморозвитку та конструктивної самореалізації особистості.

Порушення формування психологічної та соціальної компетенцій і породжує поведінкові девіації підлітків. Основною причиною формування соціально-дезадаптивної поведінки підлітків є фрустрація трьох основних соціальних потреб: у самоповазі, у визнанні значущих дорослих, у визнанні однолітками. Серед чинників девіантної поведінки підлітків вчені виокремлюють: соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-культурні, психологічні, біологічні.

Ресоціалізацію розглядаємо як засвоєння нових цінностей, ролей, навичок замість попередніх, що не засвоїлись або застаріли. Процес ресоціалізації - повторне входження колишнього девіанта в систему уявлень про цінності, що існують у суспільстві.

Потреба в ресоціалізації виникає тоді, коли людина після тривалої перерви у виконанні певної ролі повертається до її виконання, але вже в нових обставинах. Процес ресоціалізації довготривалий, багатоаспектний та включає такі етапи: початкова ресоціалізація, часткова ресоціалізація, повна ресоціалізація. Проаналізовано погляди дослідників на психологічні механізми

Питання психології

адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища через аналіз особливостей їх функціонування на прикладі образу Я, ціннісно-сміслової сфери, рефлексії, емпатії, саморегуляції, емоційної сфери. Визначено основні методи та форми впливу у роботі з девіантними підлітками: виховні заходи, заохочення,

переконання, навчання, психотренінг, психологічне консультування, психотерапія. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розробці та проведенні соціально-психологічних тренінгів з метою попередження виникнення девіантної поведінки підлітків.

Список використаних джерел

1. Бамбурак Н. М. Аналіз наукових досліджень процесу ресоціалізації звільненого правопорушника / Н. М. Бамбурак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна. - 2014. - Вип. 1. - С. 3-13.
2. Козубовська І. В. Природа девіантної поведінки неповнолітніх / І. В. Козубовська, Р. В. Козубовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. - 2018. - Вип. 1. - С. 101-104.
3. Козубовський Р. Девіантна поведінка неповнолітніх як соціально-педагогічна проблема / Р. Козубовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. - 2014. - Вип. 31. - С. 74-76.
4. Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін : монографія / Максимова Н. Ю., Грись А. М., Манілов І.Ф., Литвинчук Л.М., Рябовол Т.А., Філоненко Л.А., Максим О.В., Щербина-Прилука В.М.; за ред. Н. Ю. Максимової. – К.: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. – 272 с.
5. Самойлов А. М. Класифікація типів девіантної поведінки / А. М. Самойлов // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. - 2013. - Вип. 36. - С. 43-48
6. Царькова О. В. Ресоціалізація засуджених як один з важливих напрямків профілактики рецидивної злочинності / О. В. Царькова // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. - 2012. - Вип. 43(2). - С. 235-242.

References

1. Bamburak N. M. (2014). Analiz naukovikh doslidzhen protsesu resotsializatsii zvilnenogo pravoporushnika [The scientific analysis of resocialization delinquent]. Naukoviy visnik Lvivskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnikh sprav. seriya psikhologichna, 1, 3-13 (in Ukraine).
2. Kozubovska I. V., Kozubovskiy R. V. (2018). Priroda deviantnoyi povedinki nepovnoletnikh [The nature of deviant behaviour of juveniles]. Naukoviy visnik Uzhgorodskogo natsionalnogo universitetu. Seriya : Pedagogika. Sotsialna robota, 1, 101-104 (in Ukraine).
3. Kozubovskiy R. (2014). Deviantna povedinka nepovnoletnikh yak sotsialno-pedagogichna problema [Deviant behavior of minors as a socio-pedagogical problem]. Naukoviy visnik Uzhgorodskogo natsionalnogo universitetu. Seriya : Pedagogika. Sotsialna robota, 31, 74-76 (in Ukraine).
4. Maksimova N. Yu., Gris A. M., Manilov I.F., Litvinchuk L.M., Ryabovol T.A., Filonenko L.A., Maksim O.V., Shcherbina-Priluka V.M. (2018). Psikhologichni mekhanizmi resotsializatsii osib z deviantnoyu povedinkoyu v umovakh suspilnikh zmin : monografiya. [Psychological mechanisms of resocialization of persons with deviant behavior in the conditions of social changes]. Institut psikhologii imeni G. S. Kostyuka NAPN Ukraïni, (in Ukraine).
5. Samoylov A. M. (2013)/ Klasifikatsiya tipiv deviantnoyi povedinki, [Classification of types of deviant behavior]. Suchasni informatsiyni tekhnologii ta innovatsiyni metodiki navchannya v pidgotovtsi fakhivtsiv: metodologiya, teoriya, dosvid, problem, 36, 43-48 (in Ukraine).
6. Tsarkova O. V. (2012). Resotsializatsiya zasudzhenikh yak odin z vazhlyvikh napryamkiv profilaktiki retsidivnoyi zlochinnosti. [Resocialization condemned as one of the major directions preventive maintenance the repeating of criminality]. Visnik Kharkivskogo natsionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni G. S. Skovorodi. Psikhologiya. 43(2), 235-242 (in Ukraine).

Резюме

Березовская Л. И. кандидат психологических наук, доцент,
Национальный университет «Львівська політехніка».

Ямчук Т. Ю. кандидат психологических наук,
Мукачевский государственный университет

ОСОБЕННОСТИ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКОВ С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ

Статья посвящена процессу ресоциализации подростков с девиантным поведением, обозначены основные аспекты девиантного поведения как социально-психологической проблемы, представлены подходы к классификации девиантного поведения. Выделены основные факторы, обуславливающие развитие девиантных форм поведения. Анализируются и систематизируются различные взгляды к определению понятия «ресоциализация», конкретизируются психологические механизмы ресоциализации подростков с девиантным поведением. Рассмотрены методы и формы воздействия в работе с девиантными подростками в процессе ресоциализации.

Ключевые слова: девиантное поведение; делинквентное поведение; асоциальное поведение; социализация; ресоциализация.

Summary

Berezovska L. I. Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor Lviv Polytechnic National University

Yamchuk T. Y. Candidate of Psychological Sciences,
Mukachevo State University

PECULARITIES OF TEENAGERS' RESOCIALIZATION WITH DEVIANT BEHAVIOR

Introduction. Significance of a given topic is that effectively organized correctional and developmental work of resocialization should be efficient direction of work with deviant citizens

Purpose. The aim of the article is to theoretically substantiate psychological mechanisms, methods and forms of influence in the process of teenagers' resocialization with deviant behavior.

Methods. Methods of theoretical study (analysis, synthesis, analogy)

Originality. This study is aimed at highlighting the teenagers' resocialization process (with deviant behavior). The main aspects of deviant behavior as social and psychological problem have been outlined and approaches to classify the deviant behavior have been determined. The crucial factors, which cause the development of deviant forms of behavior, were defined: socio-economic, socio-pedagogical, socio-cultural, psychological, biological. Various opinions to define the term "resocialization" are analyzed and systematized, psychological mechanisms of resocialization of teenagers with deviant behavior are specified. Methods and forms of influence according to work with deviant teenagers in the process of resocialization were demonstrated.

Conclusion. Substantive analysis of scientific literature of the issue under study gave a chance to define the main terms, consider the ideas of the study, analyze the modern approach to understand the deviant behavior, identify the methods and forms of influence related to work with deviant teenagers in the process of resocialization.

Key words: deviant behavior; delinquent behavior; antisocial behavior; socialization; resocialization.

Автори заявляють об відсутності конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 08.11 20

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>